

Milován Andrea

Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban

The teaching of Ukrainian in schools educating in Hungarian in Kárpátalja

The conservation of mother language among the Hungarian children in Kárpátalja is the common responsibility of the state, the school, the teachers and the parents. The process of language-conservation should start in the early age, in order that the children later as adults freewillingly and without the pressure of assimilation and the danger of isolation could integrate themselves in the society.

Kárpátalja jelenlegi helyzete miatt a nyelvtanítás, nyelvelsajátítás, nyelvtudás kérdéseit a nyelv társadalmi jellegéből kiindulva célszerű megközelíteni, ahol a magyar tannyelvű oktatásban jelenleg mintegy 20 ezer tanuló vesz részt, tehát ennyi gyereket érint az ukrán nyelv oktatásának problémája.

Az ukrájnai nyelvtörvény 1989-es elfogadása nyomán az ukrán nyelv oktatását bevezették minden ukrájnai, így a kárpátaljai magyar iskolákban is. 1990-ben érettségizett az utolsó olyan korosztály, amely számára nem volt kötelező az ukrán nyelv tanulása. Megdöbbentő tény, hogy a Szovjetunió fennállása idején a negyvenmillió ukrán nép nyelvének oktatása Ukrajnában csupán az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező. Az ukrájnai orosz iskolákban az ukrán tanítás fakultatív jellegű volt, a tanuló szülei eldöntötték, tanuljon-e gyermekük Ukrajnában ukrán nyelvet vagy sem. A gyereket orosz iskolába járató szülőknek elég volt írnia egy kérvényt, hogy a gyereke nem kíván ukránul tanulni, s a kérésnek eleget tettek. A nemzetiségi, így a magyar tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv oktatása egyáltalán nem szerepelt a tantervekben. Ez számokban azt jelenti, hogy az 1989/90-es tanévben az Ukrán Köztársaságban beiskoláztak 55,2%-a számára kötelezővé tették az ukrán tanulását, s az iskolások 8,7%-a (akik nemzetiségi iskolákba jártak) biztosan nem tanult ukránul.

Kárpátalja nyelvileg és etnikailag (valamint kulturálisan is) meglehetősen vegyes lakosságú terület. A magyarság zöme viszont négy járásban – az ungvári, munkácsi, beregszászi, nagyszőlősi – többé-kevésbé homogén tömböt alkot. Ezekben a járásokban több tucat olyan, közel száz százalékban magyarok által lakott falu található, ahol a gyerekek a mindennapi élet színterein nem találkoznak a magyartól különböző nyelvvél, nincs szükségük más nyelv használatára. Az ukrájnai Pedagógiai Akadémia kutatói egyik tanulmányukban ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmaztak: „Az ukrán állami nyelv elsajátítása nagymértékben függ a konkrét szociális feltételektől, az ukrán nyelv-közegétől, az iskolán kívüli gyakorlati nyelvhasználat lehetőségeitől [...]. A túlnyomórészt magyarok által lakott járások nyelvi közegének elemzése arról tanúskodik, hogy a magyar tannyelvű iskolák többsége (71,2%-a) egynyelvű, vagyis magyar nyelvű, 11,1%-a kétnyelvű (ukrán és magyar), 17,7%-a többnyelvű közegben működik. A magyar iskolák tanulói körében végzett felmérések azt tanúsítják, hogy csak a gyerekek kisebb részének (35,5%-ának) van módja arra, hogy az iskolán kívül is ukrán nyelven beszéljen”¹ Az

itt élők a tömegtájékoztatósi eszközökön keresztül sem találkoznak az ukrán nyelvvel: nem néznek ukrán televíziót, nem hallgatnak ukrán rádiót, nem olvasnak ukrán újságot.

Mindezekből következik, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák többségében, az olyanokban, melyek homogén magyar nyelvterületen működnek, az ukrán nyelvet az idegennyelv-oktatás módszertana szerint lenne célszerű tanítani.

Más a helyzet azoknál a gyerekeknél, akiknél számítani lehet a spontán nyelvsajátítás lehetőségére. A fent említett nyelvi közegen kívül még figyelembe kell venni néhány tényezőt, melyek befolyásolhatják a spontán nyelvsajátítást.

Az első ilyen tényező a gazdasági helyzettel kapcsolatos. Aki teheti, a gazdasági ellehetetlenülés miatt a magyarországi munkavállalás, árubeszerzés, a magyarországi oktatásban való részvétel stb. lehetőségét keresi. „Ha egy kisebbségi közösség életmódjában viszonylag függetleníteni tudja magát attól az államtól, amelyben él, azt jelenti, hogy tulajdonképpen nincs is igazából szüksége arra, hogy elsajátítsa annak nyelvét, hiszen a boldoguláshoz nincs vagy² csak kevésbé van rá szüksége.”

Nagyobbrészt a gazdasági helyzet romlásának következménye másfelől az is, hogy a kárpátaljai magyarságban meglehetősen ellenszenves kép alakul ki az ukrán államról (ezt bizonyítják többek között egy, a Kárpát-medencei magyarok identitásával foglalkozó tudományos felmérés adatai³). Ez a viszony kihat az ukrán nyelvre is, csökkenti a magyar lakosság körében annak presztízsét.

Következő fontos tényező, hogy Kárpátalja vegyes lakosságú területein, ahol kialakult egy meghatározott típusa a magyar–ukrán közösségi kétnyelvűségnek, az egyének számára a spontán nyelvsajátítást nehezíti az a tény, hogy a magyar és az ukrán nyelv genetikailag és tipológiailag egyaránt igen távol áll egymástól. Viszont figyelemmel kell lennünk arra is – ez persze mindenekelőtt a felnőtt lakosságra jellemző –, hogy az ukrán és az orosz viszont közeli rokon nyelv, a kárpátaljai magyar emberek nagy része pedig valamilyen szinten ismeri az orosz nyelvet. A két nyelv grammatikai, lexikai hasonlósága révén a magyarok valamiféle passzív ukrán nyelvtudással mégiscsak rendelkeznek, az orosz alapján valamelyest megértik az ukrán nyelvű megnyilatkozásokat, azonban nem tudják azt aktívan használni, különösen nem a hivatalos, formális nyelvhasználati szférákban, valamint írásban.

Nyilvánvaló, hogy Kárpátalja vegyes lakosságú területein (főként a városokban, illetve a Felső-Tisza vidékének néhány településén) élő magyar iskolások számára, akiknek kétnyelvűsége spontán módon alakult ki, a kétnyelvű környezet hatására, ezért nem oktatható az ukrán nyelv ugyanolyan módszerekkel, mint az anyanyelvű, homogén magyar környezetben élő iskolásoknak, azaz az idegennyelv-oktatás klasszikus módszereivel. Célszerű ezért számukra kidolgozni a másodnyelv/környezet nyelv oktatásának mind az anyanyelv, mind az idegen nyelv oktatásától eltérő módszereit.

E tekintetben újabb kérdés merül fel: tényleg az ukrán-e a környezeti nyelv a fent említett területeken? Lényegében a ruszin nyelv státusának kérdéséről van itt szó: önálló nyelvnek avagy az ukrán nyelv egyik helyi dialektusának tekintendő-e ez a kárpátaljai nyelvváltozat? A mai felfogások szerint a kárpátaljai ruszin nyelvjáráások egyértelműen függő (heteronóm) viszonyban vannak az ukrán nyelv autonóm (önálló és standardizált) változatával, így nem tekinthetők attól függetlenül önállóan létezőnek. Mindazonáltal akár önálló nyelvnek, akár az ukrán nyelv egy dialektusának tekintjük is a ruszint, annyi

² Cserniczkó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998. 171 p.

³ Vö.: *Magyar Nemzet*, 2000. IV. 18. 6. p.

bizonyos, hogy közte és az ukrán standard között sokkal jelentősebbek a lexikai, grammatikai különbségek, mint például a magyar nyelvjárások és a magyar nyelv standard változata között. A lakosság körében a két nyelvváltozat megnevezése is különbözik: az ukrán nyelv standard változatát *tiszta ukránnak* nevezik, aki pedig a helyi dialektust használja, arra azt mondják *pó násómú* (szó szerint: 'a miénk szerint', ld. a mi nyelvünkön) vagy *pó zákárpátszki* ('kárpatljaiul') beszél.

A nyelvoktatás/tanulás sikerességében nem mellékes szempont a szülői segítség sem. Az ukránul sohasem tanult magyar anyanyelvű és csak magyarul tudó egynyelvű, esetleg a helyi dialektust vagy az orosz nyelvet ismerő kétnyelvű szülők, akik különösen az ukrán nyelv megújuló standardját nem ismerik, nem tudnak segíteni gyermekeiknek az államnyelv elsajátításában (például a házi feladatok elkészítésében stb.), így a tanulók (tanműkönyvek, szótárak, szöveggyűjtemények, egyéb eszközök hiányában, amiről később lesz szó) szinte kizárólag az iskolai órákra vannak utalva.

Az ismertetett kritériumok mentén vizsgálva Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban jelenleg alkalmazott módszereket, megállapítható, hogy azokban az ukrán nyelv oktatásának – kimondottan erre a speciális helyzetre vonatkozó – módszertani alapelvei kidolgozatlanok.

Módszertani alapelv, hogy az idegennyelv-oktatásnak a gyermek anyanyelvére kell alapoznia, arra kell épülnie. Ez ma már evidencia számba menő szakmai tudományos alapkövetelmény. Kárpátalján azonban hiányoznak a szakképzett kétnyelvű ukrán nyelvtanárok. Ennek az oka, hogy a nemzetiségi iskolák tantervében nem szerepelt az ukrán nyelvoktatás, így soha egyetlen magyar tannyelvű iskolát végzett diák sem jelentkezett a felsőoktatási intézmények ukrán szakára; a nemzetiségi iskolákban értelemszerűen nem is volt szükség ukrán nyelvtanára, hiszen ez a tantárgy, mint említettem, nem volt tantervi előírás. Az iskolák ma úgy próbálják megoldani ezt a helyzetet, hogy vagy magyarul nem tudó, de szakképzett ukrán tanárokat alkalmaznak, vagy magyarul is tudó, de nem ukrán szakos tanárookra bízák a nyelvoktatást. Általában az orosz tanárookra hárul ez a feladat, vagy olyan más szakos pedagógusokra, akik valamennyire beszélnek az ukránt. Nem mellékes körülmény, hogy azoknak a tanároknak, akik szakképzettek, és egyben kétnyelvűek (azaz ukrán szakosok, és tudnak magyarul), az anyanyelve többnyire a helyi (ruszin) nyelvváltozat. Tulajdonképpen megválaszolatlan kérdés, hogy ezek a pedagógusok hogyan használhatják – és használhatják-e egyáltalán – órán az anyanyelvüket, illetve, hogyan viszonyuljanak ahhoz, ha a többnyelvű környezetben ukrán órán ezt a nyelvváltozatot hozzák elő.

A következő probléma, hogy Ukrajna felsőoktatási intézményeiben kizárólag bölcsészeket, ukrán filológusokat képeznek, olyan ukrán nyelvtanárokat nem, akik nem ukrán anyanyelvű gyerekek számára oktatnák az ukrán nyelvet. Az sem elhanyagolható és a gyakorlatban mellőzött követelmény, hogy az oktatóknak rendelkezniük kellene némi ismerettel a kultúráközi kommunikáció terén is.

Paradoxon, de a magyar iskolák számára mind ez idáig nem készültek ukrán–magyar és magyar–ukrán szótárak. Az utolsó tudományos igényűnek mondható ukrán–magyar és magyar–ukrán kétkötetes szótár 1961-ben⁴, illetve 1963-ban⁵ jelent meg, melyben az ukrán grammatika vázlatos leírása is helyet kapott. Ez a szöveg érában készült szótár azon-

⁴ Csucska P. O., Rot. M. O., Szák M. J.: *Magyar–ukrán szótár*. Budapest–Uzsgorod, Akadémiai Kiadó–Kárpátontúli Területi Kiadó, 1961.

⁵ Katona Lóránt: *Ukrán–magyar szótár*. Budapest–Uzsgorod, Akadémiai Kiadó–Kárpátontúli Területi Kiadó, 1963.

ban semmiképpen sem tükrözi az ukrán nyelv mai állapotát: tele van grammatikai és lexikai russzicizmusokkal, valamint a szovjet ideológia fogalmaival. Igaz, e segédkönyvek nem tudják káros hatásukat (sem) kifejtetni, mert hiányzanak az iskolákból és a könyvtárakból.

A Bóbita című kárpátaljai gyermeklap mellékleteként 1996-ban napvilágot látott egy kezdetleges szógyűjtemény⁶ mely azonban nem pótolhat egy szótárt.

1997-ben végre kikerült a nyomdából egy ukrán–magyar, illetve magyar–ukrán (mindenekelőtt iskolai használatra szánt) kisszótár⁷, mely a képzett szavakkal együtt kb. 5-5 ezer szócikket tartalmaz, ám semmiképp nem pótolhat egy tudományos igénnyel készült munkát, már csak azért sem, mert értéke szótártani szempontból erősen megkérdőjelezhető (például a magyar igéket infinitívusi alakban közli).

Ukraina Nemzetiségi és Migrációs Minisztériuma 1996-ban (akkori árfolyamon mintegy másfélmillió forintnak megfelelő összeggel) hozzájárult a magyar honfoglalás 1100. évfordulójának kárpátaljai megünnepléséhez. Ezt a pénzt a magyar honfoglalás témakörének szentelt tudományos konferencia megrendezésére, valamint Petro Lizanec ungvári professzor szakmai körökben erősen vitatott nyelvatlasza⁸ II. kötetének kiadására⁹ és egy ukrán–magyar szótár megjelentetésére kellett volna fordítani. Az utóbbira azonban mind a mai napig nem került sor.

A Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán–Ruszin Filológiai tanszékén Udvardi István professzor és munkatársai készítenek egy többkötetes, kötetenként kb. 16 zres címszóra tervezett ukrán–magyar szótárt¹⁰, melynek első két darabja már napvilágot is látott, ám Kárpátalján ez nem hozzáférhető.

Hasonlóképpen égető gond a tankönyvek hiánya. Az ukrán nyelv oktatásának bevezetése óta bő tíz év telt el, és a nemzetiségi iskolák egyes osztályai számára még mindig nem készültek el az ukrán nyelvű tankönyvek, a létezők pedig nem minden tanintézetben érhetőek le a gyerekek, sőt a tanárok számára sem. Eddig az iskolák többségében azokból a tankönyvekből tanítottak, amelyek egykor az orosz iskolákban ukrán tanulók számára készültek. Így a közvetítő nyelv az államnyelv megtanulásához egy olyan nyelv, amit sohasem tanultak.

Az elkészült tankönyvekkel sem sokkal jobb a helyzet. Ezekben ugyanis minden magyarázat, utasítás stb. ukrán nyelvű, teljesen ignorálják a tanulók anyanyelvét. Egyetlen kivétel a 3. osztályra szóló tankönyv¹¹. Ez egy ábécéskönyv, melynek érdekessége, hogy a magyar és ukrán ábécé betűit hasonlítja össze. Megítélésem szerint azonban ez a módszer többet árt, mint használ, ugyanis több szempontból „fonetikai zűrzavart” okoz a gyerekekben mind az anyanyelvük, mind az ukrán nyelv hang/fonéma-betű megfeleltetésének tekintetében. Egyetlen jellemző példát említek. Az ukrán lágyságielet () a magyar

⁶ Ld. *Bóbita*, 1996/8.

⁷ Palkó István, Palkó Gyula: *Magyar–ukrán, ukrán–magyar kisszótár. Ungvár, Tárogató Könyvek*, 1997.

⁸ *Lizanec, Petro: A kárpátaljai nyelvjárások atlasza*. I. kötet, Budapest, Akadémiai kiadó, 1992.

⁹ Uő.: *A kárpátaljai nyelvjárások atlasza*. II. kötet. Ungvár Patent Nyomdaipari Vállalat, 1996.

¹⁰ Ld. erről: Grigássy Éva: „Édes anyanyelvünk”. Az ukrán szó jövője Magyarországon. *Hromada*, 2000/4., 6–7. p.

¹¹ Капітан М., Чучка П.: *Українська мова. Підручник для 3 класу шкіл України з утворюю мовою навчання*. 1996.

'y'-nak felelteti meg, az ukrán 'ä' betűt pedig a magyar 'd' betűnek, míg a magyar 'g' ukrán megfelelője a könyv szerint a 'ä'. A gyerekek ezek után hosszasan gondolkodhatnak azon, hogy az ukrán 'áoäü' szót kell-e 'áoäü'-nak vagy a magyar fagyalt szót 'fadyalt'-nak írni. Ez a módszer nem veszi figyelembe, hogy az idegennyelv-oktatásnak a tanuló anyanyelvét is építeni kell, valamint elő kell segíteni az anyanyelv jelenségeinek általánosítását, hogy a gyerek magának az emberi nyelvnek a természetéről szerezhesen ismeretet. A tankönyvről egyébként negatív véleményt alkotott az ukrainai Pedagógia Tudományok Akadémiájának Pedagógiai Intézete is.

A tankönyvekről általában elmondható, hogy tipikusan grammatikai tankönyvek: arra az elvre alapoznak, hogy a nyelvtudás az idegen nyelv morfológiai–szintaktikai szerkezetének megismerése és elsajátítása révén szerezhető meg. Ez az elv azt a feltételezést tartalmazza, hogy a nyelvtani szabályrendszer ismerete azonos a nyelvtudással, s hogy a kommunikatív kompetencia a szabályrendszer elsajátítása után úgyszólván magától kialakul. Ezért a grammatikai módszer a nyelvtanítás fő feladatának a nyelvi formák elsajátítását tekinti, miközben megfedkez az arról, hogy voltaképpen alá van vetve a kommunikáció. A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák számára készített ukrán nyelvű tankönyvek lényegében egy egyetemi használatra szánt leíró ukrán nyelvtan tartalmának iskolás szintre „leszállított”, zsugorított kivonatai. Az ilyen tömény adathalmazból álló grammatikai sűrítmények az anyanyelv oktatásánál sem célravezetők (bár volt erre példa kárpátaljai magyar nyelvű könyvek esetében is¹²), az idegen nyelv oktatásánál azonban kimondottan károsnak tekinthetők.

Ezekben a grammatika-centrikus tankönyvekben a szemantika a nyelvtanhoz képest mindig csak másodlagos jelentőségű: abból indul ki, hogyan kell valamit kifejezni idegen nyelven, nem abból, hogy mi az, amit ki akarunk fejezni, azaz nem fordít figyelmet a beszédszándékra és a tényleges beszédhelyzetre. Pedig ez az egyik legfontosabb tényező olyan helyzetben, amikor nem távoli országok, távoli kultúrák sosem látott népeinek nyelvét kell elsajátítani, hanem kisebbségi gyerekeknek a többségi társadalom nyelvét. Ilyen szituációban a legnyilvánvalóbb, hogy a nyelvpedagógia feladata nemcsak az, hogy ismertesse a tanulókkal az adott nyelvszerkezeti sajátosságait, hanem az is, hogy általa bevezessen abba a kultúrába, melynek egyik legfontosabb eleme ez a nyelv.

Ukrajnában egyáltalán nem készültek oktatási segédesszközök az ukrán nyelv oktatásához magyar tannyelvű (és egyéb nemzetiségi) iskolák számára. Mint ahogy nincsenek végleges tantervek sem. A Kárpátaljai Területi Pedagógus-továbbképző Intézet és az ukrán Oktatási Minisztérium között elhúzódó (presztízs) vita dűl arról, ki az illetékes a nevezett tantervek kidolgozására. Ugyanakkor a kárpátaljai magyar érdekképviseleti szervezetek (elsősorban a Kárpátaljai Magyar Kulturális szövetség és a Kárpátaljai Magyar Pedagógus-szövetség) önálló magyar tankerület létrehozására törekszik (egyfajta kulturális autonómia részeként¹³), melynek megvalósulása esetén a magyar tannyelvű iskolák tantervei e tankerület szakemberei aktív részvételével és jóváhagyásával készülhetnek el.

Megállapítható, hogy az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban nem megoldott, feltételei nem biztosítottak. E tény aggodalomra ad okot.

Az államnyelv elsajátításával kapcsolatos gondok nyelvi konfliktus kialakulásához vezetnek. A kárpátaljai magyarság esetében az egyik ilyen konfliktus az érettségi felvé-

¹² Kozma Endre: Áldozat a fennmaradásért (Kárpátaljai magyar iskolaügy, 1986–1989). *Magyar Szemle*, 1995/II.

¹³ Vö.: Gulácsy Géza: „A nemzeti kulturális autonómia”. *Kárpátaljai Szemle*, 1994/6., 187–22. p.

teli vizsgák kérdése: a kötelező ukrán érettségi vizsgajegy törvényileg maga után vonja az ukránból és ukrán nyelven tett felvételi kizárólagosságát. A konfliktus oka itt az, hogy az államnyelv anyanyelvi szintű ismeretének (irreális) megkövetelésével, és az anyanyelven és anyanyelvből való felvételizés jogának megvonásával az állam esélyegyenlőséget teremt kisebbségi polgárai számára. Pedig megfelelő színvonalú ukrán nyelvoktatás mellett sem várható el, hogy a kisebbségi és az ukrán tannyelvű iskolák végzősei azonos (azaz anyanyelvi) szinten ismerjék az államnyelvet, így velük szemben támasztott követelményrendszer sem lehet azonos. Ez sem jogilag, sem szakmai – tudományos szempontból nem állja meg a helyét.

Következő probléma, hogy mivel az államnyelv ismeretét a társadalmi élet számos területén törvények követelik meg (ld. bizonyos munkahelyeken, tisztségek betöltése során, a felsőoktatásba stb.), ezért nyilvánvaló hátrányba kerülnek a kisebbségi polgárok, amennyiben nem ismerik megfelelő szinten az államnyelvet. Ennek hosszú távú következménye lehet a kisebbségi közösségek nyelvi asszimilációja (az ukrán nyelvet ismerni kell, a magyar iskolákban elsajátításának feltételei nem biztosítottak, ezért a szülők úgy döntenek, hogy a gyereket inkább ukrán iskolába járatják). Másik lehetséges (és valószínűbb) hosszú távú következmény a közösség elszigetelődése, szegregációja. Mindez az által elkerülhető lenne, ha a nyelvpedagógiában mindenkor szem előtt tartanák a nyelv integratív funkciójának alapvető jelentőségét, vagyis azt, hogy egy nyelv elsajátítása által lehet könnyebben bekapcsolódni egy másik kultúrába. Az állam, az iskola, a nyelvtanárok, és a szülők felelőssége, hogy ez már gyerekkorban elkezdődhessen, felnőttként pedig – az asszimiláció kényszere és az elszigetelődés veszélye nélkül – mindenki integrálódhasson abba a társadalomba, amelyben él.